

**ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З
ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДУ ПРОЕКТІВ**

Оксана КУЧЕРУК, доктор педагогічних наук, професор кафедри світової літератури та методик викладання філологічних дисциплін ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті порушено проблему формування лексичної компетентності школярів як українськомовних особистостей та запропоновано шляхи її розв'язання. На основі аналізу і синтезу науково-методичних праць уточнено поняття «лексична компетентність» у зіставленні з суміжним поняттям «лексикологічна компетентність», розкрито особливості використання методу проектів для формування лексичної компетентності в процесі шкільного навчання української мови. Наведено орієнтовну модель методу проектів, визначено навчально-організаційні умови проектного навчання, запропоновано відповідні методичні рекомендації.

Ключові слова: лексична компетентність, лексикологічна компетентність, формування лексичної компетентності, метод проектів.

ОКСАНА КУЧЕРУК. ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧЕНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УКРАЇНСЬКОМУ ЯЗЫКУ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА ПРОЕКТОВ

В статье поставлена проблема формирования лексической компетентности школьников как украинскоязычных личностей и предложены пути ее решения. Путем анализа и синтеза научно-

методических трудов уточнено понятие «лексическая компетентность» в сопоставлении со смежным понятием «лексикологическая компетентность», раскрыты особенности использования метода проектов для формирования лексической компетентности в процессе школьного обучения украинскому языку. Представлена ориентировочная модель метода проектов, определены учебно-организационные условия проектного обучения, предложены соответствующие методические рекомендации.

Ключевые слова: лексическая компетентность, лексикологическая компетентность, формирования лексической компетентности, метод проектов.

OKSANA KUCHERUK. FORMATION OF LEXICAL COMPETENCY OF PUPILS IN THE PROCESS OF EDUCATION OF UKRAINIAN LANGUAGE BY USING THE METHOD OF PROJECTS

The article raises the problem of formation of lexical competence of schoolchildren as Ukrainian-speaking personalities and suggests ways of its solution. On the basis of the analysis and synthesis of scientific and methodological works, the concept of «lexical competence» is specified in comparison with the related concept of «lexicological competence», the features of the use of the method of projects for the formation of lexical competence in the process of school education of the Ukrainian language are revealed. The approximate model of the project method is given, the educational-organizational conditions of the project training are determined, the corresponding methodical recommendations are proposed.

Keywords: lexical competence, lexicological competence, formation of lexicological competence, method of projects.

У сьогочасній лінгвометодиці цілі, зміст, технології й результати українськомовної освіти переосмислюються через призму загальних і предметних компетентностей. Для активного функціонування мовної особистості, її лексикона, тезауруса й прагматикона, особливе значення має лексична компетентність.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі вивчення лексикології в шкільному курсі української мови, свідчить, що окремі аспекти цієї проблеми розкрито в працях вітчизняних учених (М. Вашуленка, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, В. Новосолової, М. Пентиліук, О. Семенов та ін.). Однак рівень мовно-мовленнєвих досягнень учнів дає підстави стверджувати, що питання формування лексичної компетентності в школі не втрачає актуальності й потребує глибшого дослідження з урахуванням досягнень сучасної теорії і практики мовної освіти. Спостереження за шкільною практикою навчання української мови показали, що багатьом учням важко чітко виразити своє ставлення до предмета розмови, у висловлюваннях і творчих роботах значної частини учнів «бідний» лексичний запас слів, мовлення одноманітне, безобразне.

Мета публікації – розкрити особливості формування лексичної компетентності учнів з використанням методу проектів.

Варто зазначити, що поняттєво-термінологічне поле лінгвометодики збагачується завдяки розвитку лінгводидактики й практики мовної освіти. Водночас у використанні суміжних понять часто не враховуються їх суттєві особливості, а отже, має місце підміна взаємопов'язаних понять, які описують суть речей, різних за обсягом. Такими поняттями є, зокрема, «лексична компетентність» і «лексикологічна компетентність». Від розмежування цих компетентностей як навчальних цілей залежить визначення змісту відповідної навчальної роботи.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти *лексична компетентність* (компетенція) – це знання і здатність використовувати словниковий запас, вона складається з лексичних (стійкі вирази,

однослівні форми) та граматичних (займенники, частки, сполучники, прийменники) елементів. Про важливість лексичної компетентності для мовної особистості свідчить така настанова: *«обсяг, діапазон і контроль лексичного запасу є основними ознаками оволодіння мовою, а отже, є такими і для оцінювання учнівського рівня володіння мовою, і для планування процесів вивчення та викладання мови»* [1, с. 108-112, с. 149].

Суміжним до лексичної компетентності є поняття *«лексикологічна компетентність»*, його особливість виявляється в тому, що воно інтегрує в собі усвідомлені теоретичні знання з лексикології; *навички й уміння систематизувати лексикологічні поняття й терміни, класифікувати, зіставляти лексичні засоби, здійснювати аналіз слова в єдності змісту, форми й функції на основі лексикологічних знань (зокрема, аналіз особливостей значення слів, процесів найменування, походження слів), робити відповідні узагальнення, працювати зі словниками; здатність комунікативно виправдано використовувати лексичні одиниці в мовленні, з дотриманням актуальних лексичних норм мови; пізнавально-мовленнєвий досвід; ціннісне ставлення до влучного, добірного слова.* Отже, на відміну від лексичної лексикологічна компетентність характеризується глибшою і складнішою змістовою структурою.

У школі ми готуємо не лексикологів (чи інших фахівців з мовознавства), тому з огляду на сучасні освітні тенденції більшою мірою формуємо в шкільному курсі української мови лексичну компетентність учнів. За В.Новосоловою, лексична компетентність як невід'ємний складник мовної компетентності полягає в усвідомленому й умотивованому оволодінні лексичними засобами мови й умінні користуватися ними. Лексична компетентність передбачає не лише наявність багатого словникового запасу, а й уміння використовувати наявні в активі лексичні елементи в процесі мовлення для вираження своєї позиції й ставлення до сказаного, здатність варіювати лексичними засобами залежно від сфери й ситуації, у яких відбувається

комунікативний процес [4, с. 19]. Характерними ознаками лексичної компетентності українськомовної особистості, окрім сказаного, є навички ідентифікації лексичних одиниць у навчальному тексті (мовленні), дотримання лексичних норм сучасної української літературної мови; ціннісне ставлення до української мови й мовлення на основі розвиненого чуття слова; вільне володіння власне українською лексикою; здатність швидко й оригінально добирати словесні асоціації, на основі яких особа програмує й реалізує власну мовленнєву поведінку в комунікативних ситуаціях. Відповідно лексична компетентність у системі українськомовної освіти становить компонент предметної мовної компетентності, а отже, – мовне підґрунтя комунікативної компетентності.

Лексична компетентність є інтегративним особистісним утворенням (синтезом релевантних знань, умінь, ставлень, досвіду та ін.), що дає змогу застосовувати лексичні знання в навчально-мовній практиці, у різних видах мовленнєвої діяльності й ситуативно виправдано користуватися лексичними засобами під час спілкування в умовах соціальної комунікації. *Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови* – це складний процес створення умов для цілеспрямованого збагачення словникового запасу, удосконалення пізнавально-мовленнєвого досвіду учнів; опанування ними лексичних норм сучасної української мови в аспекті семантики, творення, функціонування слів; вироблення навичок ідентифікації лексичних одиниць у навчальному тексті, розвитку лексичних умінь, здатностей швидко й оригінально добирати вербальні асоціації для мовленнєвого спілкування; стимулювання емоційно-ціннісного ставлення до української мови й мовлення на основі розвиненого чуття слова.

У формуванні лексичної компетентності учнів важливо врахувати такі закономірності: 1) збагачення словникового запасу учнів пов'язане з опорою на їхній чуттєвий досвід в активній навчально-пізнавальній діяльності; 2) формування знання про ЛЗ слова залежить від поєднання

аналітичної роботи над структурою семантики окремого слова й розглядом особливостей функціонування його в контексті; 3) вільне володіння словом у мовленні залежить від взаємозв'язаного засвоєння ЛЗ і ГЗ значення слова з урахуванням його словотвірних і функціональних особливостей; 4) образність мовлення особи залежить від її роботи над переносним значенням слова; 5) на розвиток в учнів мовно-естетичного чуття значною мірою впливає асоціативне мислення й увага до образного значення лексичних одиниць. Завдання вчителя української мови полягає у створенні позитивного навчального середовища, яке підвищує внутрішню мотивацію навчання, сприяє розвитку словникового запасу учнів, стимулює в них бажання засвоювати власне українські слова, опановувати лексичні норми, варіативно й доречно використовувати лексичні засоби для самовираження в комунікативних ситуаціях. Розвивальні можливості такого середовища забезпечують традиційні й інноваційні методи та засоби навчання.

Особливий потенціал у формуванні лексичної компетентності учнів має **метод проектів** як комплексний спосіб навчання. За О. Горошкіною, С. Караманом, О. Караман та іншими вченими, метод проектів, або проектний метод, – це особистісно орієнтований спосіб навчання, заснований на самостійній діяльності учнів, що полягає в розв'язуванні певної навчальної проблеми шляхом *творчого пошуку й презентації* результатів у вигляді проекту [5, с. 230]. Для того щоб цей метод не перетворився на підготовку невиразних (через часте повторення) учнівських рефератів, важливо врахувати такі положення:

1) метод проектів передбачає використання широкого спектру *проблемних, дослідницьких, пошукових методів*, орієнтованих чітко на реальний практичний результат, значущий для кожного учня, який бере участь у виконанні проекту, а також розроблення проблеми цілісно з урахуванням різних чинників, умов її розв'язання й реалізації результатів; у реальній практиці навчання доводиться мати справу зі змішаними

типами проектів [2, с. 73];

2) інформаційний проект передбачає роботу в структурі дослідницької діяльності, він має містити такі елементи: предмет інформаційного пошуку; поетапність пошуку з позначенням проміжних результатів; аналітичну роботу над зібраними фактами; висновки; коректування первинного напрямку (якщо потрібно); подальший пошук інформації з уточнених напрямів; аналіз нових фактів; узагальнення й т. д. (до одержання результатів, що задовольняють розв'язання проблеми інформаційного пошуку); висновок, оформлення результатів з подальшим обговоренням, презентацією, захистом, зовнішньою оцінкою, рефлексією [6, с. 56];

3) алгоритм проектної діяльності називають «дизайн-петля»: з'єднуючи за допомогою рефлексійного аналізу кінцевий результат з початком роботи, ми замикаємо коло нашої діяльності, надаємо процесу цілісність, зіставляючи мету й результат [6, с. 57].

Цінність використання методу проектів у навчанні української мови полягає в тому, що він дає змогу зробити навчально-виховний процес динамічним, різноманітним, психологічно збалансованим, сформувати мотивацію саморозвитку мовної особистості, сприятливі стосунки між учасниками проектної роботи, допомагає розвивати організаційні здібності, творчі задатки школярів, збагачувати їхній пізнавально-мовленнєвий досвід, – усе це стимулює позитивне ставлення учнів до змісту й процесу українськомовної освіти [3, с. 11].

Фахівці (С. Ніколаєва, М. Романовська, Г. Селевко, А. Хуторський та ін.) зазначають, що метод проектів можна практикувати і в молодших класах. Головне правило при цьому: що менша дитина, то простіший проект. Орієнтовна модель методу проектів може складатися з таких елементів:

- цілевизначення, усвідомлення учнями проектного завдання до відповідної теми, планування;

- поетапна робота учня (учнів) над виконанням проекту: пошук тематичної інформації, творче опрацювання її, за потреби проведення опитування чи анкетування, аналіз зібраного матеріалу, опанування мовленнєвих штамів, узагальнення й оформлення результатів;

- презентація, захист проектів учнями;

- загальне обговорення проектів в учнівському колективі;

- рефлексія проектної діяльності;

- підбиття підсумків проектної роботи, оцінювання проекту, його презентації та захисту за номінаціями «найбільш оригінальний проект», «найбільш нудний проект», «найбільш цікавий проект», «найбільш захоплюючий проект», «найбільш практично орієнтований проект» і т. д.

У початковій школі в межах українськомовної освіти з метою формування лексичної компетентності необхідно створити умови для засвоєння базових лексичних знань, навичок, умінь відповідно до вікових особливостей, інтересів учнів та вимог шкільної програми з предмета. В організації досягнення цієї мети важливо дотримуватися специфічних лінгводидактичних принципів роботи над лексикою (позамовного, лексико-граматичного, семантичного, діяхронічного та ін.) і реалізовувати їх шляхом використання доцільних методів навчання. Зокрема, у процесі опрацювання лексики української мови учні початкової школи можуть виконати *творчі проекти* «Дерево мого роду», «Мої літні канікули» (у вигляді фотозвіту з елементами розповіді); *проект-розповідь* «Новорічні свята в моїй сім'ї»; *ігровий груповий проект* «Казка», мета якого – підготувати й розіграти інсценівку фрагмента української народної казки та розповісти, чому вибір випав на ту чи ту казку й відповідний фрагмент, і т. д. Виконання названих проектів дає змогу учням якісно розширювати словниковий запас, розвивати вміння використовувати лексичні засоби у власному мовленні, збагачувати культуровідповідний пізнавально-мовленнєвий досвід, що, своєю чергою, формує в них лексичну компетентність.

В учнів *основної і старшої школи* є більше внутрішніх резервів для проектної діяльності. З метою формування лексичної компетентності в процесі навчання української мови таких школярів можна залучати до виконання творчих, ігрових, інформаційних, дослідницьких проектів чи прикладних (укладання словників, кодексу рідномовних обов'язків для нащадків та ін.). Учитель має давати такі теми проектів, які потребують від учня самостійності у творчо-пошуковій діяльності. Крім того, у старших класах теми учнівських проектів можна диференціювати з урахуванням профілю навчання для збагачення школярів професійно орієнтованою лексикою. Наведемо деякі рекомендації щодо використання методу проектів з метою формування лексичної компетентності учнів на середньому і старшому етапах навчання української мови.

Проект *«Символічні назви чисел у фразеологізмах української мови»*. У цій проектній роботі учні мають знайти українські фразеологізми з числівниками, розкодувати узагальнено-образне значення таких фразеологізмів, визначити роль числівників у них, дібрати тематичні малюнки, підготувати відповідні коментарі й оформити результати проектної роботи у вигляді буклету, презентації слайдів чи веб-сторінки. Якщо застосувати етнолінгвістичний підхід до зазначеного проекту, то учні зможуть глибше пізнати форми й способи мислення народу, його культуру, традиції, звичаї, завдяки чому усвідомлять духовні національні цінності, свою приналежність до цілісного етнокультурного простору.

Проект *«Рекламні ролики»*. Мета проекту як продуктивної діяльності, наприклад, – створити рекламні ролики для нових цукерок за попереднім замовленням кондитерської фабрики *«Житомирські ласощі»* та підготувати відповідні коментарі до тематичної лексики щодо семантики, походження, словотворення, слововживання.

Проект *«З яким настроєм учні нашої школи вивчають українську мову»*. Дослідження соціолінгвістичної проблеми на основі спостережень, анкетування, бесід дасть змогу з'ясувати ціннісне ставлення учнів школи

до української мови. Дослідницький проект повинен мати чітку структуру, поєднувати текстове й наочне оформлення результатів проектної діяльності.

Проект *«Поетичний потенціал учнів старших класів нашої школи»*. Результатом проекту може бути конкурс учнівських поезій про українську мову чи поетичний альбом цих поезій, створений учнями, або лінгвопоетичне дослідження відповідних поезій. Як варіант, мета проекту – дослідити особливості поетичного таланту старшокласників. У проектній роботі можна захистити тезу: основні ознаки поетичного мовлення – підвищена емоційність і образність.

Проект *«Лексичні особливості соціальної реклами»*. У результаті дослідження текстових чи текстово-візуальних видів соціальної реклами учні можуть простежити, як лексичні засоби впливають на створення позитивного образу підприємця, підприємства, виробничої галузі, соціальної групи та ін. Предметом аналізу у відповідних рекламних повідомленнях може бути образно-виражальна лексика української мови, що здійснює сугестивний вплив на представників відповідного лінгвосоціуму. З іншого боку, у межах такого проекту можна здійснити дослідження смислових асоціацій, які виникають у реципієнтів (певної вікової категорії чи соціального прошарку) під час сприйняття рекламного повідомлення або відповідного масиву рекламних повідомлень та свідчать про реагування опитаних осіб на предмет реклами.

Проект *«Лексичні особливості політичної реклами»*. Мета проекту – дослідити в рекламних повідомленнях лексичні засоби впливу на формування в людей позитивного образу політичної партії чи конкретного політика. Предметом аналізу в такому проекті може бути національний концепт, символічна лексика, оригінальне слововживання, що впливають на політичну свідомість, вибір і вчинки громадян.

Проект *«Лексичні особливості товарно-сервісної (комерційної) реклами»*. У результаті дослідження текстових чи текстово-візуальних

видів товарно-сервісної реклами учні можуть простежити, як лексичні засоби впливають на створення, підтримання й збільшення попиту на певні назви товарів чи послуг. Предметом аналізу в такому проекті можуть бути різні назви (товару, послуги, торговельної марки, бренду, самого виробника), що формують свідомість споживачів та їхні ціннісні орієнтації.

Проект *«Україна – моя країна»*. Спільний міжрегіональний проект доцільно організувати між учнями (групами старшокласників) шкіл різних регіонів України. Учні мають у співпраці досліджувати й обговорювати, наприклад, краєзнавчі проблеми через призму соціолінгвістики чи етнолінгвістики. Відповідна проектна діяльність передбачає інтернет-зв'язок зі школами, пошук учнями краєзнавчої інформації, зокрема й лінгвокраєзнавчої, анкетування, інтерв'ювання, аналіз, продукування оригінальних ідей, оформлення краєзнавчих матеріалів у вигляді колажу тематичної лексики, фотогалереї, слайд-шоу чи тематичних інтелектуальних карт для презентації та обміну інформацією. У результаті дослідження можна створити спільний міжрегіональний інтернет-журнал *«Україна – моя країна»*.

Освітнє значення методу проектів полягає в тому, що він сприяє формуванню не лише предметної, а й метапредметних компетентностей, пов'язаних із метапредметною діяльністю (цілевизначенням, плануванням, пошуком інформації, порівнянням, аналізом, синтезом, класифікацією, осмисленим читанням, контролем, коригуванням, оцінюванням, рефлексією), що виражається в регулятивних, комунікативних, пізнавальних діях. Аналіз шкільної практики свідчить, що в досвіді роботи творчих учителів, які використовують метод проектів, вдалі проекти виконавці розміщують у своєму учнівському портфоліо, яке враховується під час прийому в старші профільно орієнтовані класи для подальшого навчання.

З огляду на сказане ефективна реалізація методу проектів у навчанні української мови залежить від урахування таких навчально-організаційних умов:

- педагог повинен добре розуміти суть методу проектів, не плутати його з написанням рефератів;

- словесник має створити умови для самостійного пошуку учнями способів виконання завдань предметно орієнтованого проекту, уявляти модель кожної проектної теми, над якою працює учень чи група учнів, допомогти школярам виробити свій погляд на проблему, шляхи її розв'язання й провести самоаналіз учнівської проектної діяльності та її результатів;

- в оцінюванні проекту потрібно враховувати не лише композиційно-змістові характеристики, а й критичне мислення, вияв креативності, мовне оформлення, якість презентації, рівень спілкування, уміння співпрацювати тощо.

Отже, лексична компетентність учнів – це інтегративне особистісне утворення, сформоване на основі синтезу відповідних знань, навичок, умінь, ставлень, досвіду, що дає змогу застосовувати лексичні знання в навчально-мовній практиці, у різних видах мовленнєвої діяльності й ситуативно виправдано користуватися лексичними засобами під час спілкування в умовах соціальної комунікації. Що більше учень володіє лексичною компетентністю, то більш різноманітною і вправною є його мовленнєва поведінка. Особливий потенціал у формуванні лексичної компетентності учнів має метод проектів, оскільки збагачує словниковий запас учнів, пізнавально-мовленнєвий досвід, забезпечує розвиток організаційних здібностей, творчих задатків, позитивного ставлення до комунікативно виправданого, влучно сказаного слова. Перспективним є дослідження формування лексичної компетентності учнів засобами навчально-ігрової діяльності в умовах сучасного освітнього середовища.

Література

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Коньшева А. В. Современные методы обучения английскому языку / А. В. Коньшева. – Мн. : ТетраСистемс, 2003. – 176 с.
3. Кучерук О. Принципи розвивального навчання і методи реалізації їх у шкільному курсі української мови / Оксана Кучерук // Українська мова і література в школі. – 2017. – №1. – С. 8–13.
4. Новосьолова В. Методи, прийоми й засоби навчання в процесі формування лексичної компетентності учнів 5–7 класів / В. Новосьолова // Українська мова і література в школі. – 2014. – №3 (113). – С. 19–23.
5. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : [навч. посіб.] / О. М. Горошкіна, С. О. Караман, З. П. Бакум та ін. ; за ред. О. М. Горошкіної, С. О. Карамана. – К. : АКМЕ ГРУП, 2015. – 250 с.
6. Романовська М. Б. Метод проектів у навчальному процесі. – Харків : Ранок, 2007. – 160 с.